

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՄԻԱՎՈՐԵԼՈՒ ՓՈՐՁԵՐԸ
(V ԴԱՐԻ II ԿԵՍ – VIII ԴԱՐԻ ՍԿԻՋԲ)

Արևելյան քրիստոնեության պատմության մեջ ամենավիճահարույցը եղել, և կարելի է ասել, գեռ մնում է Քաղկեդոնի IV տիեզերական ժողովը (451 թ.): Ժողովի ընդունած որոշումների հետևանքով ընդհանրական քրիստոնեական եկեղեցին տրոհվեց երկու խոշոր հատվածների՝ միաբնակ և երկաբնակ: Քաղկեդոնից հետո սկսվում են դարեր շարունակ տևող անվերջանալի վեճերն ու տարաձայնությունները՝ Քրիստոսի մարդեղության գաղափարին վերաբերող: Եվ այստեղ բնորոշ է հիշել ասորի մատենագիր Զաքարիա Միտիլենացու խոսքերը սույն ժողովի մասին, թե այն «ցնցեց ողջ աշխարհը և գումարեց չարիք չարիքի վրա և լցրեց աշխարհը երկպառակությունք»¹:

Քաղկեդոնից հետո բազմաթիվ ապարդյուն փորձեր կատարվեցին՝ կամրջելու առաջացած վիճը, նորից միավորելու տիեզերական եկեղեցին:

Ամենից առաջ պետք է նշել, որ հետքաղկեդոնական ժամանակաշրջանում անկարելի է չընդունել հակաքաղկեդոնիկ հատվածի մեծացող հզորությունն ու շարունակ աճող գերակշռությունը՝ երկաբնակ հատվածի նկատմամբ: 451 թ. հետո հակաքաղկեդոնականները գրեթե մի ամբողջ սերունդ, ժամանակակից բառերով, հաղթանակող կուսակցություն էին եկեղեցու ներսում:

Անշուշտ, եկեղեցու կարգուկանոնը կայսրության կայունության նեցուկն էր, և սա է պատճառը, որ Քաղկեդոնից հետո ընդհուպ մինչև VIII դ. սկիզբ բյուզանդական բոլոր կայսրերն

¹ F. Hamilton, E. Brooks, The Syriac Chronicle known as that of Zachariah of Mitylene, London, 1899, bk. III, ch. I, p. 41.

ստանց բացառութեան ներգրավուած են քաղկեդոնական պրոր-
լեմի մեջ: Քաղկեդոնի վերաբերյալ բանավեճը պարտադիր մի
մասն էր կազմում Բյուզանդիայի եկեղեցական քաղաքակա-
նութեան:

Պառակտված ընդհանրական եկեղեցին միավորելու առա-
ջին փորձը նշանավոր «Հենոտիկոնն» էր², հրապարակված Զե-
նոն կայսեր (476—491) կողմից: Իր էութեամբ այն Քաղկեդոնի
հեղինակութեան մեծապես դիպչող ակտ էր: Հենոտիկոնի տողե-
րի արանքում կարելի էր վստահաբար գիտակցել, որ ուղղափառ
լինելու կամ ճանաչվելու համար՝ Քաղկեդոնի դավանութեանն
անհրաժեշտ էր այլևս, թեև պետք է նշել, որ ուղղակիորեն ժո-
ղովրդ չմերժվեց³:

Հենոտիկոնը պատճառ հանդիսացավ Հռոմի և Կ. Պոլսի
միջև 484—518 թթ. տևող խզման: Հռոմի Ֆելիքս II պապն ընդ-
դիմացավ հրովարտակին ոչ թե նրա համար, որ նրանում արտա-
հայտված քրիստոնեութունն այլադավան էր, այլ որովհետև
այն իր ամբողջ բովանդակութեամբ արհամարհում էր Քաղկեդո-
նի ժողովը:

Անաստասիոս կայսեր (491—518) իշխանութեան ժամանա-
կաշրջանի հատկապես առաջին հատվածում հարաբերական մի
հանգստութիւն էր տիրում: Կայսրը, լինելով հանդարտ էու-
թեան տեղ մի անձնավորութիւն, ձգտում էր արևելյան եկեղե-
ցիները պահել փոխադարձ հանդուրժողական մթնոլորտի մեջ:
Սակայն, իր քաղաքականութեամբ նա ևս չէր կարող անտարբեր
լինել հակաքաղկեդոնականների անհամեմատ գերակշիռ զանգ-
վածի նկատմամբ: 512 թ. նոյեմբերի 4-ի կիրակի օրը կայսրը
կարգադրում է ս. Երրորդութիւնը Պատարագում երգել «որ խա-
չեցար վասն մեր» հավելմամբ: Կայսերական այս կարգադրու-

² «Գիր միաւորութեան», Գիրք թղթոց, Թիֆլիս, 1901, էջ 271:

³ Քաղկեդոնի ժողովին վերաբերող հավելումն առկա է «Հենոտիկոնի» միայն
հունարեն բնագրում: Վերջինիս թարգմանությունը տե՛ս Գիրք թղթոց, երկրորդ
հրատարակություն, Երուսաղէմ, 1994, էջ 117:

թյունն իր տեսակի մեջ աննախընթաց երևույթ էր: Այս որոշումն առաջացնում է կատաղի խռովություններ, որոնք անդամ երերուն են դարձնում կայսրի հետագա գահակալման հավանականությունը:

Իր էությունը քաղկեդոնական եկեղեցու վարդապետությանը մեծապես հակադրվող այս արտահայտությունը կարելի է իրավամբ համարել տիպիկ միաբնակությունը բնորոշ: Երկաբնակների մտածողությանը «Սուրբ Աստուածը» վերաբերում էր ս. Երրորդությանը, իսկ միաբնակները նրան հավելելով, «որ խաչեցար»-ը, ըստ նրանց, վերականգնում էին Հին Հերետիկոսների մոլորությունը, որովհետև դրանով ժխտում էին աստվածային երեք անձնավորությունների տարբերությունը, այլ կերպ՝ «խաչում» էին Աստծուն, ինչպես իրենց ժամանակ հրեաներն են վարվել: Ահա թե ինչու Կ. Պոլսում մեծ թիվ կազմող քաղկեդոնիկներն ընդդիմանում են այս հավելմանը:

Բյուզանդական կայսրության քաղաքականությունը եկեղեցական ոլորտում հիմնովին փոխվում է Հուստինոս I-ի (518—527) գահակալության շրջանում՝ նշանավորվելով հակամիաբնակ շարժմամբ: Միաբնակ բազմաթիվ եպիսկոպոսներ, զրկվելով իրենց եպիսկոպոսական իրավունքներից, աքսորվում են: Կայսրն անգամ ենթադրել էր կարող, թե հօգուտ Քաղկեդոնի արված իր ձեռնարկումներն ինչպիսի նոր ճգնաժամ և ճյուղային պառակտումներ կառաջացնեն:

Աքսորված եպիսկոպոսների թվում էին Անտիոքի պատրիարք Սևերոսը և Հալիկառնասի եպիսկոպոս Հուլիանոսը: Հանգրվանելով Ալեքսանդրիայում, նրանց միջև մի վեճ է սկսվում, որը վերաբերում էր հարությունից առաջ Քրիստոսի բնության ապականացու, թե անապական լինելուն: Հուլիանոս Հալիկառնասցին պաշտպանում էր անապականության դրույթը, իսկ Սևերոս Անտիոքացին, ընդհակառակն՝ պնդում էր, թե Քրիստոսի մարմինն ապականացու էր: Հուլիանականները հետագայում որոշ ծայրահեղ հետևորդների պատճառով կոչվեցին երևու-

թականներ (ֆանտասիաստներ), իսկ սևերյանները՝ ապականացու պաշտողներ (ֆթարտոլատեր):

Կես դար անց արդեն ողջ Ասորիքն ու Միջագետքը ծփում էին դավանական խռովությունների մեջ՝ ձևավորվելով ասորական սեբերյան ու հակոբիկ եկեղեցիները:

Տարանջատ քրիստոնեական եկեղեցին միավորելու երկրորդ կայուն փորձը պատկանում է Հուստինիանոս Մեծին (527–565): Ինչպես Շ. Դիլն է նշում, վերջինիս քաղաքականությունն առաջնորդվում էր տիրապետող երկու գաղափարներով՝ կայսրության գաղափարը և քրիստոնեության գաղափարը⁴: Հուստինիանոսը կառավարում էր բռնակալորեն՝ միջամտելով եկեղեցու ընդերքերին: Հատկանշական է, որ հենց նույն ժամանակներում Կ. Պոլսի Մենաս պատրիարքը (536–552) գրում էր. «Սուրբ եկեղեցում ոչինչ չպիտի արվի կայսեր կարծիքին և հրամաններին հակառակ»⁵: Կայսրը գտնում էր, թե ոչինչ առավել հաճո չի լինի Աստծուն, քան ընդերքերի ստորադասների միավորումը միևնույն մաքուր հավատով, այլ կերպ՝ քրիստոնեական եկեղեցու միավորումը:

Հուստինիանոս Մեծը կատարելապես գիտակցում էր այն դժվարությունները, որ զգացվում էին միաբնականներից: Եթե քաղկեդոնիկները գերակշիռ թիվ էին կազմում սոսկ մայրաքաղաքում, ապա բյուզանդական ողջ պրովինցիաները միաբնակահաղկեդոնիկների գաղափարական ազդեցության ներքո էին: Անհրաժեշտ էր ճանապարհներ փնտրել հաշտեցնելու միաբնականներին քաղկեդոնականության հետ: Եվ կայսրին հաջողվեց գտնել մի իրական խոչընդոտ՝ իր մտայնությամբ. եկեղեցու պատմության մեջ մտած այսպես կոչված «Երեք գլուխների» պրոբլեմը: Երեք գլուխները՝ աստվածաբանության Ան-

⁴ Շ. Դիլ, Բյուզանդիայի պատմության հիմնական դիրքերը, առաջաբան և ծանոթագրություններ՝ Գ. Բարթիկյանի, Ե., 2005, էջ 31:

⁵ J. Mansi, Sacrorum conciliorum nova et amplissima Collectio, vol. 11, G.-Austria, 1960, pp. 526, 530.

տիրության դպրոցին պատկանող երեք ամենակարևոր անձինք էին՝ Թեոդորոս Մոպսուեստացին, Թեոդորետոս Կյուրոսցին և Իրաս Եղեսպացին։ Թե ինչու նրանք, որովհետև հենց նրանց անվան ներքո էին վահանով պատսպարվել III և IV տիեզերական ժողովների կողմից բանադրված նեստորականները։ Վերջիններիս միաբնակները նույնացնում էին քաղկեդոնականների հետ։

«Երեք գլուխները» դատապարտվեցին Եկեղեցու կողմից 553 թ. Կ. Պոլսի V տիեզերական ժողովում։ Ի դեպ, Հռոմը ընդդիմացավ նաև այս բանադրանքին, որովհետև նրանով անտեսվում էին Քաղկեդոնի ժողովի որոշումները։

Սակայն, ժամանակը ցույց տվեց, որ այս ձեռնարկումն էլ չունեցավ այն գործուն ազդեցությունը, որ կցանկանար կայսրը։ Ավելին, կես դար անց, արդեն VII դ. սկզբին կայսրության նահանգներում, օրինակ, հակաքաղկեդոնականների գերակշռությունը քաղկեդոնիկների նկատմամբ մոտավորապես նույնն էր 1/20 հարաբերությամբ⁶։ Սա արդեն աղետ էր։

Հորիզոնում հայտնված Հերակլիոս Մեծ կայսրը մտորում է վերջապես իրականացնել այն, ինչ շատ կայսրեր փորձել էին ապարդյուն. արևելաքրիստոնեական բոլոր հերձվածները միավորել բյուզանդական քաղկեդոնական եկեղեցուն։ Սակայն հարկավոր էր հրաժարվել նախկին կաղապարային ու ձևական ձեռնարկումներից։ Հերակլիոսը գիտակցում էր, որ անհրաժեշտ է ոչ թե դավանական շտկումներ անել, որոնք կաղերսվեին քաղկեդոնական բանաձևին, այլ փոխել մոտեցման ճանապարհը, մի նոր դավանություն առաջարկել՝ ավելի ներառուն և ճկուն, որը կհամախմբեր բոլոր քրիստոնյաներին։ Եվ Քաղկեդոնից հետո առաջին անգամ կայսերական իրավունքի մակարդակով, հավատացյալներին առաջարկվում է մի նոր դավանություն՝ միակամությունը, և կամ միաներգործությունը, որն օգտագործվում էր բանավեճի ավելի վաղ շրջանում։ Թե Հերակլիոսը որքան հեռու

⁶ C.-J. Hefele. Histoire des conciles d'après les documents originaux. T. 4, Paris, 1870, p. 12.

էր աստվածաբանական նմանօրինակ հարցերից, վկայում է Թեոփանեսը⁷: Հավատո խոստովանության նոր բանաձևի իրական հեղինակը Կ. Պոլսի պատրիարք Սերգիոսն էր (610—638): Եվ հետաքրքրականն այն է, որ վերջինս, անչափ խորաթափանց եկեղեցական մի գործիչ, միակամությունն առաջ էր քաշում ոչ թե որպես նորահայտ մի դավանություն՝ ինչի համար նրա կռիվները հիմք չէին ունենա, այլ ձգտում էր հիմնվել եկեղեցու պատկառելի Հայրերի վրա, մասնավորապես՝ Կյուրեղ Ալեքսանդրացու, որը տիեզերական եկեղեցու խոշորագույն հեղինակություններից մեկն է առհասարակ:

Արդեն VII դարի 30-ական թթ. I սկզբին մի ներգործության վարդապետության շուրջ են համախմբվում արևելքի խոշորագույն երեք պատրիարքությունները՝ Կ. Պոլսի, Անտիոքի և Ալեքսանդրիայի, իսկ 639 թ. հակամիակամական պատրիարք Սոփրոնիոսի մահից հետո՝ նաև Երուսաղեմի աթոռը:

Պատմությունը պահպանել է բազմաթիվ փաստեր միաբնականների նկատմամբ Հերակլիոս Մեծի հանդուրժողականության մասին: Կայսրը չէր վարանում անգամ եկեղեցում հաղորդվել միաբնականների հետ⁸: Առաջադրված նոր բանաձևից շատ ավելի գոհ էին միաբնականները և իրոք, նոր բանաձևն ավելի հարիր էր մի բնություն քարոզողներին⁹:

639 թ. սկզբին հրապարակված «էկթեսիս»¹⁰ կոչված կայսերական հրամանագրով հռչակվեց մի կամքի վարդապետությունը: Հռոմի արձագանքը նույնն էր, ինչպես 482 թ. և 553 թ.:

⁷ Թեոփանես խոստովանող, ժամանակագրություն, թարգմանությունը բնագրից, առաջաբան և ծանոթագրություններ, Դ. Բարթիկյանի — Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, 13, Բյուզանդական աղբյուրներ, 4, Ե., 1983, էջ 39:

⁸ Ժամանակագրություն Տեառն Միխայելի Ասորուց Պատրիարքի, Երուսաղեմ, 1871, էջ 298—299:

⁹ Թեոփանես, էջ 40:

¹⁰ «էկթեսիս» (հավատո շարադրության) տեքստն ամբողջությամբ առկա է 649 թ. Լաթերանի ժողովի 3-րդ արձանագրության մեջ, J. Massi, Sacrorum conciliorum..., vol. 10, p. 991.

Հռոմի պապերը շարունակ ընդդիմանում էին բյուզանդական կայսրերի և Կ. Պոլսի պատրիարքների՝ դավանությանը վերաբերող բոլոր այն «կամայական» նորարարություններին, որոնք այս կամ այն կերպ դիպչում էին Քաղկեդոնի ժողովի հեղինակությանը: Մյուս կողմից Հռոմի աթոռը ձգտում էր այդ կերպ թույլ չտալ եկեղեցական նվիրապետության մեջ Կ. Պոլսի պատրիարքության կշռի բարձրացմանը: Ընդսմին, 641 թ. սկզբին Հռոմում Հովհաննես IV պապը (640–642 թթ.) եկեղեցական մի ժողով գումարելով բանադրում է միակամության վարդապետությունը: Արևելքի և Արևմուտքի միջև առաջացած նոր անջրպետը փաստացի տևում է մինչև 679 թ.:

Բյուզանդիայի եկեղեցական քաղաքականությունը նոր երանգ է ստանում Կոստանդին IV. կայսեր (668–685) օրոք: Իր քաղաքականությամբ զգուշավոր այս կայսրը հրաժարվում է հարցի լուծումը որոնել քաղաքական պարտադրանքի ոլորաններում, ինչպես որ իր նախորդը՝ Կոստաս II (642–668) էր իրագործում: Խնդրի լուծումը Կոստանդին IV-ը դրեց եկեղեցական իրավունքի հարթության վրա. եկեղեցու միությունը՝ միմիայն եկեղեցու միջոցով, այն է՝ տիեզերական ժողովի գումարմամբ: Նման որոշում կայացնելու մեջ, ըստ ժամանակակիցների բնութագրման, մեծ դեր խաղաց ավելի քան չորս տասնամյակ շարունակվող բյուզանդական պարտություններն ու նահանջը նախ արաբներից, ապա և բուլղարներից: Կոստանդին IV-ը, աստվածավախ մի անձնավորություն, գտնում էր, թե Բյուզանդիայի երկարատև պարտությունները կատարվում են աստծո կամոք, և թե հարկավոր է վերջապես միավորել տարաձայնություններին խլրտացող եկեղեցին:

Գրեթե մի ամբողջ տարի տևած Տրուլլոսի ժողովը (680–681) դատապարտեց միակամությունը, մի վարդապետություն, որը չուրջ կես դար տրոհել էր արևելյան քրիստոնեությունը Քրիստոսի կամքի վարդապետության հարցում: Հաստատվեց Քրիստոսի երկու կամքի մասին վարդապետությունը:

Ակներև էր, որ միակամության վրա կանգ առնելն արգեն իմաստ չունենր. գրեթե ողջ Արևելքը նվաճված էր արարների կողմից և միաբնակության հոծ զանգվածներն արդեն գտնվում էին արաբական տիրապետության ներքո: VII դ. կեսերին արևելյան խոշորագույն պատրիարքությունները՝ Ալեքսանդրիան, Երուսաղեմը և Անտիոքը ընկան արաբների ձեռքը: Կ. Պոլսի պատրիարքը փաստորեն Բյուզանդական կայսրության միակ պատրիարքն էր և հավակնում էր գրավել նույնպիսի դերք, ինչպիսին պապն էր Արևմուտքում:

Ամբողջացնելու համար միակամության վերաբերյալ վերը ասվածը՝ նշենք, որ հիշյալ դավանությունը վերակենդանացնելու մի նոր փորձ կատարվեց արդեն VIII դ. սկզբին, հայազգի կայսր Ֆիլիպպիկոս-Վարդանի (711—713) կողմից: Նրա կայսրության հենց առաջին տարում՝ 711 թ., գումարվում է ժամանակակիցների կողմից «մոլեգին» կոչված ժողովը, կարգալույծ է տրվում երկակամ պատրիարք Կյուրոսը: Նոր պատրիարք Հովհաննես IV (712—715) ժողովին մասնակցած բոլոր եպիսկոպոսների հետ բանադրում է միսկամականների դեմ գումարված VI տիեզերական ժողովն ու երկակամությունը:

Հռոմի հետ ընդհարման նոր սպառնալիք է առաջանում: Ի վերջո, Անաստասիոս II կայսրը (713—715) վերջ է տալիս բոլոր «հերձվածողական», այն է՝ միաբնակական ու միակամական որոշումներին՝ արգեն վիճնականապես հաստատելով VI տիեզերական ժողովի որոշումները:

Ահա այս էր Քաղկեդոնի ժողովից հետո անջատ-անջատ քրիստոնեական եկեղեցու պատկերը V դ. II կեսից — VIII դ. սկիզբը: Պատկերն ավելի ամփոփ և ամբողջական դարձնելու համար անդրադառնանք նաև Հայոց եկեղեցուն: Նախաքաղկեդոնական շրջանում տիեզերական եկեղեցու անբաժանելի մի մասն էր նաև Հայոց Առաքելական եկեղեցին իր վարդապետությամբ, դավանությամբ, նվիրապետությամբ, սրբաբարձր խորհուրդներով:

Հայոց եկեղեցու կողմից Քաղկեդոնի ժողովի որոշումները մերժելուց հետո (554 թ.) Բյուզանդական եկեղեցին չի դադարում գործունե գիւղերը՝ Հայոց եկեղեցին միավորելու քաղկեդոնական եկեղեցուն: Դրա առաջին և կարևոր պատճառն առաջին հերթին այն կշիռն ու հեղինակությունն էր, որ վաղ միջնադարում ունեւր Հայոց եկեղեցին: Այդ փորձերն ողողել էին ողջ VI–VII դդ.:

Ի դեպ, միակամության վարդապետությունը, որպես միաբնակներին քաղկեդոնական եկեղեցուն միավորելու փորձ, առաջին անգամ Հաջողությամբ քարոզվում է Կիպրոսի Հայոցթյան շրջանում 626 թ.¹¹: Միավորման այս փորձի Հաջողությունը փոքր չափագծով, ընդամենը մի կղզու շրջանակում, խրախուսում է Հերակլիոս Մեծին հետագայում ավելի լայնորեն կիրառել նոր բանաձևը: Հենց միակամության հիմքի վրա է իրագործվում նաև 633 թ. Հայ-բյուզանդական եկեղեցական միությունը Կաբինի ժողովում: Սակայն, պետք է նշել, որ իրենց հակաքաղկեդոնականության մեջ չափազանց հետևողական Հայոց եպիսկոպոսներն ու վարդապետները, նաև Հավատացող ժողովուրդն անկարող էին գնահատել միակամության վարդապետական նորությունը, այն, որ իր դավանաբանությամբ այն մեծ չափով զիջում էր կատարում միաբնակներին: Ընդհանրապես վաղ միջնադարում, ցանկացած կարգի զիջում Հայոց նախնական վարդապետությունից դիտվում էր որպես քաղկեդոնականության կրկնություն, հատկապես այս դեպքում, երբ մի կամքի վարդապետությունը կրկին ներառում էր «երկու բնություն» հասկացությունը, ինչպես որ IV տիեզերական ժողովն էր սահմանել:

Բյուզանդիայի եկեղեցական քաղաքականության գլխավոր խնդիրը Հայաստանում եկեղեցիների միության հարցն էր, որն իրական հող կստեղծեր նաև Հայաստանն արդեն քաղաքակա-

¹¹ Այս մասին տե՛ս Մելիքյան Կ., Քաղաքական-եկեղեցական իրադրությունը Բյուզանդիայում VII դարի առաջին կեսին. հայ և բյուզանդական եկեղեցիների միության փորձը, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2006, N 3, էջ 149–150:

նտպես ենթարկելու կայսրությանը: Այս սպառնալիքը գիտակցում էր նաև Հայոց եկեղեցին, որն ինքնուրույն թագավորության բացակայության պայմաններում հավաքական այն ուժն էր, որն իր շուրջն էր միավորել ողջ ժողովրդին: Իսկ եկեղեցու աղգային դիմագիծն անաղարտ կարող էր մնալ միայն հավատարիմ մնալով իր նախնական վարդապետությանը՝ զերծ օտարամուտ ներգործությունից:

**КАРИНЕ МЕЛИКЯН
ИИ НАН РА**

ПОПЫТКИ ОБЪЕДИНЕНИЯ ХРИСТИАНСКОЙ ЦЕРКВИ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА V — НАЧАЛО VIII ВВ.)

РЕЗЮМЕ

После Халкидонского собора (451 г.) со стороны византийских императоров осуществлялись многочисленные попытки вновь объединить вселенскую церковь. Первая попытка была совершена в 482 г. в виде имперского эдикта “Энотикон”. Вторую серьезную попытку совершил Юстиниан I.

В начале VII в. император Геракл намеревался объединить всех монофизитов с византийской церковью благодаря живой формуле: монотелизм. В середине VII в. император Костас II старался подчинить церковь государству. Веравания имели своеобразный смысл политического принуждения и подчинения. Уже в конце VII в. Византийская церковь отказалась от монотелизма. Юстиниан II намеревался вновь примирить монофизитские церкви с византийской на основе Халкидонского собора.

В средние века церковная доктрина имела политическое значение, с этой точки зрения очень важна история сношений армянской и византийской церквей.